

'Men moet de onverschilligheid, het gemak, de achteloosheid gezien hebben waarmee zij iemand vroegen: '*Kannst du nicht weiter?*' Het slachtoffer zei dan niets en boog het hoofd voor de genadeslag. Men moet het gezien hebben om de SS en via de SS het Duitse volk te kunnen haten. Men moet het hebben meegemaakt hoe, terwijl de bevolking (wij gingen door Opper-Silezië) kannen hete thee bij ons bracht, de SS deze aannam en voor onze voeten leeggoide.'¹

Hoeveel slachtoffers deze evacuatiemarsen in totaal hebben gevergd, is niet bekend. Sommige overlevenden hebben geschat dat er van de ruim negenduizend gevangenen waarmee zij Monowitz te voet verlieten, niet veel meer dan vierduizend het station te Gleiwitz hebben bereikt. Gross-Rosen evenwel was veel verder dan Gleiwitz en de lange trajecten naar Gross-Rosen vergden, schijnt het, naar verhouding de meeste slachtoffers. Van ca. drieduizendtweehonderd gevangenen bijvoorbeeld die van het *Aussenkommando*-Jaworzno bij Auschwitz naar Gross-Rosen moesten lopen, kwamen er na een tocht van zestien dagen niet meer dan duizend in Gross-Rosen aan, van de ca. vierduizend die uit Blechhammer werden weggevoerd (onder hen, gelijk gezegd, vier- tot vijfhonderd gedeporteerden uit Nederland), niet meer dan twaalfhonderd, van ca. achthonderd die *Janinagrube*, een ander *Aussenkommando* van Auschwitz verlieten (een tocht van achttien dagen), niet meer dan tweehonderd.

*

Van de duizend uit Jaworzno geëvacueerden stierven er in Gross-Rosen zevenhonderd – hoevelen daar gestorven zijn van de twaalfhonderd die er uit Blechhammer aankwamen, is niet bekend, maar het moeten er velen zijn geweest. Gross-Rosen was een betrekkelijk klein, volstrekt vervuild kamp, waar de gehele kamp-hiërarchie was blijven bestaan uit misdadigers ('groenen') en asocialen ('zwarten'). Het was een kamp dat in '41 en '42 de functie had gehad om er politieke gevangenen die er uit andere concentratiekampen heen waren gebracht, op korte termijn door die misdadigers en asocialen te doen liquideren, 'Ik ben', zo schreef eind '46 een Nederlandse politieke gevangene, K. van den Berg, die in april '42 met ca. tweehonderd andere gevangenen naar Gross-Rosen was gestuurd,

¹ 'Verslag van mededelingen van E. A. Cohen', XII (1947), p. 8 (GC).